

A REGÉNYÍRÓ KODOLÁNYI

KODOLÁNYI JÁNOS pályája már eddig is nem egy meglepetéssel szolgált. Fiatal korában nemzedéke egyik legjobb prózaírójaként emlegették és a magyar realizmus megteremtését várták tőle. Hirtelen fordulattal azonban átcsapott a történelmi regénybe, látszólag szembefordulván előbbi magatartásával. Igazi sikerét ezzel az új formával aratta s a siker szentesítette számára az ösvényt, melyen két újabb mű jelentett állomást: a Boldog Margit és legfrissebb regénye: Julianus barát.

Bármily jogosult volt is a fiatal Kodolányival szemben a „realista“ jelző, ez az irány éppúgy nem fejezte ki igazi mivoltát, mint ahogy ma sem elegendő jelleme megfejtéséhez. Sokan várták, hogy az igazi „magyar realizmust“ ő teremti meg, de lehet jövője ilyen iránynak Móricz Zsigmond és Szabó Dezső után? A „magyar realizmus“ csodavárói csupán valami megülepedett iskolát kaphatnának Móricz burjánzó gazdagsága és Szabó Dezső romantikus pátosza nélkül. Minden „magyar“ realizmus, mely az ő nyomukban jár, elrendelten epigon szellem. Hisz ők maguk is túljutottak a realizmuson és ahol lehet, vadul dobják szét szokványait, kellékeit; arra jó nekik e stílus, hogy megpihenjenek egy pillanatra kalandos, cikázó röptükben. A fiatal Kodolányi első próbálkozásai e két mester jegyében indulnak, de később ugyanolyan hévvel tagadja meg őket, amily meggyőződéssel ragaszkodik hozzájuk kezdetben. Az önmagán és elődein aratott győzelem első záloga a „Vas fiai“ mely Kodolányi lappangó, de éppen nem ismeretlen és váratlan hangját bontja ki.

Erős küzdelem érzik a fiatal Kodolányi bő termésén. Hamar, meglepően korán számol le elődeivel, anélkül hogy e leszámolásból közvetlen, gyors haszna lenne. Igen könnyen megszabadul a ragályos modortól s csakhamar a Móricz—Szabó Dezső-féle stílus tisztultabb, már-már tökéletesebb példáját nyújtja. De ez a hang, ez a stílus nem az övé, nem az ő teremtése. Kényelmetlenül érzi benne magát, keresi az alkalmat, hogy kitörhessen, de még a „kitörésben“ is jó példával járt előtte a két mester, még lázadnia, rombolnia sem szabad. Ha viszont tovább megy a megkezdett csapáson, ha továbbra is tartja ezt a tisztult, tompítottan realista, modorosságtól lehántott hangot, menthetetlenül elposványosodik.

Kodolányi János és vele minden „magyar realista“-próba első és legveszélyesebb kísértése az a zsákutca, mely felé fiatalkori regényei

mutatnak. Ezt a zsákutcát még kikerülte az író. Két út volt csupán előtte: levetkezni a realista stílust, gyökeresen szakítani mindennel, ami ebbe az irányba mutat, vagy áthelyezni a jól bevált módszert valami új, tündéri világba, olyan környezetbe, ahol felfrissül, megújodik. Kodolányi ez utóbbit választotta s ezzel végérvényesen rá-cáfolt mestereire. Vájjon önmagán is diadalt aratott-e? Új regénye nem ad végleges, megnyugtató választ, eredmény helyett újabb ígéretekkel kárpótol.

A fiatal Kodolányi tudatosan realista. Tudja, hogy iskolát követ, magáévá teszi ez iskola egész anyagát. Nála a realizmus programú és feladat, mely párhuzamos egyéb, kevésbé irodalmi, de mélységesen emberi és szociális szándékaival. A Futótűz előszavában írja a következőket: „Lásd be tehát kedves olvasóm, hogy éppen ma érkezett el az az idő, amikor fokozottan realistáknak kell lennünk, nemcsak nekünk, íróknak, akik állítólag azért vagyunk, hogy kiszolgáljuk a te mulatási vágyadat, hanem neked is, olvasóm. Mert a tizenöt év alaposan fejbeütött bennünket s most muszáj egy kissé gondolkozóba esnünk. Minden eszköz a kezünkben van, hogy realisták lehessünk. A természettudományok oly eredményeket értek el az emberen kívüli s az emberen belüli világ vizsgálatában, hogy revízió alá kell vennünk fogalmainkat, értékeléseinket, fel kell mérnünk a világban elfoglalt helyzetünket, alaposan meg kell fontolnunk, hogy mik és kik is vagyunk hát tulajdonképpen, mit jelent számunkra az emberi élet. Meg kell állapítanunk, hogy micsoda érdekek szönek bennünket össze vagy választanak szét, hogy mit is jelent az állam, a politika, a termelés, a vallás, a szerelem, az egészség és betegség, a kultúra, a civilizáció, egyszóval mindaz a fogalom, amellyel sokáig olyan zavarosan, hebehurgyán s gyermekesen dobálódtunk, mint a gyermek a színes labdákkal. S le kell mérnünk pontosan, racionális, tehát realista eszközökkel, hogy kik és mik az ember szabad, harmonikus életének ellenségei s miféle módon lehet és kell ezeket az ellenségeket elpusztítanunk, hogy megint szabad, harmonikus, tehát természetes emberekké változtassuk.“

Ez a program elméletében és tudatosságában a gyermekéveit élő francia naturalizmus első kiállításaira emlékeztet. Kodolányi ciklust tervez — elmélettel induló írók kedvelik a bizonyítás nagyarányú szerkezetét —, a „magyar tizenöt év“ körvonalait akarja felvázolni s e mű vádirat is lesz, líra is, valamint örök politikai program. E terv helyett a magyar középkor nagy trilógiája valósul meg, csaknem tíz évvel később.

Kodolányi a realizmusban csak módszert lát, mellyel megvalósíthatja a nagy tervet, a magyar élet válságainak széles, körképszerű rajzát. Ugyanakkor elmondaná, „mit kellene másként csinálni s hogyan kellene csinálni“. A küldetéseszmé nem utólagos beléalmodás, hanem a művel együtt születik meg, végig kíséri, ihleti az alkotást. Kodolányi viaskodása, meghasonlása a realizmussal ott kezdődik, ahol e módszer elégtelennek bizonyul az eszmé, a küldetés szolgálatában.

A magyarság-eszmé, melyet Kodolányi életműve hűségesen őriz, szorosan kapcsolódik az Ady Endre által sugalltathoz. Kodolányi

és nemzedéke önkínzó alázattal, makacs küldetéstudattal áll az eszme szolgálatában. Lírikusok, regényírók, esszéisták egyaránt ez eszme megszállottai. Aki hálás szellemtörténeti témát keres, valamikor kapva kaphat a magyarság-gondolat e diadalmas és tragikusan magányos fellobogásán s azon a kibontakozáson, melyhez Adytól napjainkig eljutott. (Nem tudhatjuk, milyen győztes politikai áramlat fog valaha tőkét kovácsolni ebből a minden eddiginél nagyobb megmozdulásból, nem tudhatjuk, kik fogják ősükül követelni Adyt s a mai harmincas nemzedéket — Illyés Gyulától Németh Lászlóig —, de bizonyos, hogy a szellem e merőben reménytelen és pusztában kiáltó forradalma egyelőre a legtisztább és a legjobb szándékú megmozdulás a „magyar ég alatt“.) Ez a küldetés-gondolat avatja számkra fontosakká Kodolányi fiatalkori műveit s ez egyenlíti ki a későbbi nagy művek hiányait is.

A feladatot Kodolányi előtt mások is vállalták és kortársai közül nem egy fogalmazza meg akár szerencsésebben is a teendőket, sőt vannak, mint Németh László, kik ugyancsak a realizmus eszközeivel még a kitűzött pogrammot is túlhaladják. De Kodolányi realizmusa veszendőbe menne, ha a Vas fiai-ban nem sikerülne újat alkotnia.

Míg egyrészt biztos, hogy Kodolányi fiatalkori műveiben a nem realista elemek a maradandóbbak, addig az is nyilvánvaló, hogy a realizmus nála túlertt modorba hajló teljességet ér el. Paradoxonként hangzik, de ez a természetétől fogva oly tárgyilagos, mérlegelő, szenttelenségre hajlamos stílus éppúgy magában rejti a modor veszedelmét, mint az ellenkezője. Ezt az alattomosan terjedő modort sejthetjük már Kodolányi első regényeiben is. Bizonyos visszatérő helyzetek, a táj, a környezet szokványossága, az alakokon átütő célzat, már a Futótűz-ben is vigyázatra intettek. Kodolányi még idejében észrevette a veszedelmet és lerázta magáról az iskola kényelmével és biztonságával annak kockázatait is. Így nem ő hibás abban, hogy a realizmus bizonyos válfaja — melyet különben jómaga is képvisel — ma az akadémia vagy a karikatúra válaszútja előtt áll. A déli verőfényben, búzatáblák szélén kezdődő novellák, a falusi genre-képek, a divatos paraszt-mitológia egy avuló stílus avult kelléktárába kerülnek lassan és hitele maholnap csak a Szabó Pálhoz hasonló elbeszélők keserű, darabos stílusának leend.

Bizonyos, hogy Kodolányi későbbi művei árnyékba borítják, elfeledtetik velünk a fiatalkoriakat — s hogy mégis annyit foglalkozunk emezekkel, annak oka egyedül az, hogy a bennük felmerülő művészi problémák azonosak a nagy történelmi ciklus kérdéseivel.

Kodolányi első írásaiban is rejlett valami démoni líraiság, ami biztosítékot nyújtott a jövőre nézve. A Tavaszi fagy például, minden szerkezeti igénytelenségével, fiatalos torzságával, mély, emberi illetékeséget melenget s győzedelmeskedő lírai lendületet ígér. A regényt mindennél jobban jellemzi az első oldalakon kibontakozó hangulat:

„Már egy hete hullt a nyúlós, finom pókhálóvonalakban suhogó októberi eső s a külváros vigasztalan háztömbjeit, sikátorait, a Horthy Miklós-út egyenes, széles vonalát még sivárabbá tette. A kelenföldi

állomás ütött-kopott épületei felől nagy felhőkben csapódott le a nehéz mozdonyfüst, a villamosremiz hodályszerű színjeiből az álmos kapukon lucskos kocsik cammogtak elő, mintha a hetes vízben elázott nagy cserebogarak lettek volna s a lomha munkások, amint leguggolva javították a síneket, sokkal szürkébbek, elmosódottabbak, ködszerűbbek voltak, mint a víztócsákban látszó tükörképeik. Jóformán semmi sem látszott a Gellérthegy vén, komor tömegéből sem, csakúgy sejtteni lehetett a hegyek vonalait a sűrű esőfátyolon át.

Összehúzódba álltam egy trafikusbódé előtt, régi zöldszínű, térdig-érő köpönyegemet összeburkoltam magamon, kopott kalapomat szemembe húztam s botomra nehezедtem. Itt szoktam villamosra szállni s már annyira megszoktam ezt a külvárosi képet, hogy nem is figyeltem rá. Magam elé bámultam. Ajkaimat egymásra szorítottam, arckifejezésem bizonyára komor volt, apatikus és keserű. Lábamon szinte széjjelmállott a cipő, a víz beszivárgott rajta s hűvösen tapadón borzongatta meg hátgerincemet. Egész lényemben összetört, undorodó, fáradt voltam s nem is illetem volna jobban más környezetbe, mint ide, a külvárosi háztömbök közé, Kelenföldre, a villamosremiz salakos, tócsás, rideg kapukkal meg-megszakított hodályai előtt szerénykedő trafik elé, ide, az esőbe, az októberi délután nyúlós sarába, a vigasztalan, alacsony ég alá ...

Már itt-ott halványárgán pislogtak az utca villanykörtéi az ereszkedő köd és szürkület mocsarában. Olykor csukott autó zúgott végig a hepehupás úttesten, ugrálva, dobálva és fröcskölve a híg sarat ölnyire, vagy dübörgő stráfszekér dőcögött a vízben, cuppogó, nagy belga lovak himbálták fejüket s a viaszos vászon alá bujt kocsisok egykedvűen pipáztak j úgy ültek, mint egy-egy Anonymus-szobor. A túlsó utcasoron kis piszkos üzletek előtt asszonyok tereferéltek, egy rövidszoknyás, bájos külvárosi leány kecsesen lépkedett át a pocsolványon, közben úgy hintáztatta esernyőjét, mintha kötéláncos egyensúlyozó rúdja volna. Szakadatlanul jöttek a villamosok a város felől, átfúrták magukat az esőn, ködön, öntötték a fáradt gépirólányokat, hivatalnokokat s tovább csúsztak sárga lámpáikkal az állomás felé. De onnan csak nem jött kocsi s a megállónál lassan szaporodtak a várakozók... A vám-nál, a vasút mellett, zúgó dörömbölést verve zuhogott le a ködbeborult hegyek sárga vize, a Sósfürdő körül csonkán meredezett egy félig felépített ház négy fala, feljebb, a város belseje felé, sűrűn villogtak a lámpák a híg úttesten, minden folyt, összeömlött, mint a vízfestékkel rosszul festett kép színfoltjai s a villamosok szinte úsztak a nagy-nagy útfolyamon, zümmögve és kínosan duruzsolva, akár a pocsolványba hullott bogarak...”

Az a keresett sivárság és kopárság, ami e sorokat betölti, a sötét színek halmozása, a reménytelenség, mit célzatosan fokoz az író, mihamar póznak, patétikus modornak tetszenék, ha nem éreznők mögötte az élményt, a lírai hév zálogát. És így a realizmust mindenütt áttöri valami személyes, naplószerű hang s ez eltávolítja Kodolányit a realizmustól, ami inkább csak távoli célként, vágyként rejlik a regény mélyén. Míg a szatíra nem múlja felül a mester — Szabó Dezső — swifti dührohamaikat, addig a lírai pátoz egy új, nem-realista Kodolányit sejtet már, aki mágikus erővel tud fokozni idegességet, feszültséget és a stílus szenttelen, valóság-ábrázoló vidékei felől kalandosabb, démonibb területekre tör. Szenttelen, mesterkélten aszkéta volna e stílus ily remegés, ily hisztérikus nyugtalanság nélkül, erejéből talán egy regény végéig sem futná.

Nemcsak a túlfeszített idegek játékát, a megbolygatott nyáj riadalmát, a minden emberi közösség mélyén megbúvó borzalmat és retteget fejezi ki ez a stílus, hanem a lélek végső kétségbeesését és anarchiáját, valami vak reménytelenséget és zuhanást, mely a realizmus korlátait végleg elsöpri.

E szenvedély és lobogás, mely Kodolányi első műveit még lazaságukban és pongyolaságukban is megszeretteti velünk, még mindig nem elég ahhoz, hogy egy stílus egyeduralmát fenntarthassa. Nagyon személyes, nagyon lírai mondanivalói mellett nem érezzük azokat a hiányokat, melyek előtörnek majd egy tárgyilagosabb, inkább ábrázoló, mintsem vallomást tevő mű testében. A realizmus nem modor addig, míg olyan mély keserűség és gyűlölet fűti, mint a Tavaszi fagy hőseit. Kodolányi hajlamai különben már itt is inkább egy szárnyaló, dagadó pátoszt sejtetnek, egy modernül nagyszerű epikumot, mintsem önfegyelmet és személytelenséget, fékezett szenvedélyt.

Az igazán realista Kodolányi, a programmal és ciklus-tervekkel induló író a paraszt-novellákban és a Futótűz-ben jelentkezik. Ez a regény nyíltan hordozza a tézist, homlokán viseli a küldetés, a magyarság-eszme jegyét, mely Kodolányi későbbi műveit is ihleti. Mi sem szokványosabb, mint e regény társadalomképe! A feladatot vállaló író itt önnön terhe nyomja el, legnemesebb szándékai szorítják vissza az iskola hagyományos keretei közé. Bár igyekszik kerülni az olcsó paraszt-apoteózist, már azzal is, hogy a regény „őserős“ szereplőjét kritikával és sok tárgyilagossággal ábrázolja: a közhelyszerű szociális igazságokat, a társadalmi problémák kötelező felsorakozását, az osztálybűnök, a dzsentrí-átok hálásan időszerű, de íróilag mind igénytelenebb anyagát nem tudja az újdonság, a frissesség kinyilatkoztató erejével megtölteni. Az író itt ragaszkodik a realista formához, vissza-visszatér hozzá, erőt merít biztonságából. A realista módszer higgadságával, mérsékletével közeledik drámai helyzetekhez és az egész regényen uralkodó keménység, fegyelem mit sem sejtet az első írások szenvedélyes áradásából, siralmából és átkából. Hacsak egy realista forma lenne Kodolányi végső célja, mit egy zolai körkép méretein kellene kigöngyölítenie, úgy máris révbe ért és a túlkorán aratott győzelem kétes örömeivel beérheti jó sokáig. De még ebből a hagyományosan realista anyagból is kiüt valami démoni vonás és a regény legjobb részletei ismét csak felülemelkednek a realizmuson. Olyan színben látjuk itt Kodolányit, amilyenben egyszer sem későbbi művei során. Némelyik figurája szinte Dosztojevszkij világából lép elénk és a lét határain, az örület, a züllés, a nyomor ösvényein bukducsoló szereplők Kodolányi olyan arcát sejtetik, melynek háttérbe szorulását, elmosódását mindinkább sajnáljuk.

E torzképekké faragott, szörnyekké ficamított emberek mögött mélységes művészi meggyőződés, erő dolgozik s ha ez az erő nem is több a düh fogcsikorgatásánál, még mindig elég ahhoz, hogy feszültséggel, étellel töltse meg az irányregény petyhüdt szociális célzatát. Nem véletlen, hogy Kodolányi könnyebben, meggyőzőbben rajzolja a „betegséget“, mint az „egészséges“ őserőt. Karikatúrába hajló művésze inkább kap a hullóktól nyüzsgő akváriumon, mint a hűvös, tompított, realista ábrázoláson. Már ez a regénye megmutatja, hogy útjai két irányban szakadnak meg: a flaubert-i személytelenség és a költői vízió, az irreális lebegés előtt. De az igazi művészt saját hiányai és korlátai csak gyümölcsözőbb erőfeszítésekre sarkallják! Kodolányi alakjai kevés regényben élnek oly teljességgel, mint ebben a minden

mérsékletet megtagadó, borzalmaiban is egyoldalú műben. Míg másoknál a sötétség, a patológia halmozása jelent modorosságot, Kodolányinál ez a legbiztosabb kivezető út a stílus-válságból.

A Futótűz példáját inkább csak jellemző voltáért idézzük. De kiérten mutatja e regény Kodolányi legfőbb írói problémáit is. A realizmus válsága már sarokba szorítja őt. Egyfelől az elődök túlságosan súlyos eredményei, nehezen meghaladható műve az „iskola“ könnyűségét, biztonságát — de ugyanakkor sekélyességét ígérik. Másfelől hajlamai az írókat inkább a torzítás-stilizálás mint a klasszikus jellem- vagy lélekábrázolás felé vonják. Ugyanakkor azonban a realizmus sokkal inkább hozzáönt, hogysesem szabadulni tudna tőle.

Tudjuk, hogyan oldotta meg Kodolányi e dilemmát: a történeti regényhez fordult. Bármennyire kínálkozik a párhuzam egy másik nagy naturalista, Móricz Zsigmond hasonló kirándulásához, minden kapcsolatterelés meddő maradna. Móricz Erdélyben találja meg legméltebb lélektani és emberi témáit, igazi hőseire itt bukkan, úgyhogy műve oly kevésbé történelmi is lehetne, mint Shakespeare nagy jellemdrámái. Kodolányi számára a történelem nem nyújt ilyen sokat: teremtő kilátásai inkább a kor s a kor epizód szereplői, mint a nagy protagonisták felé nyílnak. A Vas fiai nem is mutat meglepőt a lélekrajz terén — az író ösztönös szándékkal kerül minden helyzetet, melynek megoldásában ilyen eszközökhöz kellene folyamodnia. A lélek- és emberábrázolás a reális korrajz kedvéért szorul itt háttérbe, az író egy idilli-tündéri világ hangulatát óvja a regény — és éppen a történeti regény — szokásos módszerétől. És itt nyújt újat Kodolányi — olyan újságot, ami messze a többi történelmi regény fölé emeli művét. Történeti levegőt, vagy ami ennél is több: meseszerű valóság fölé emelkedő látszatot von olyan eszközökkel, melyek eddig realista célok szolgálatában állottak. Kodolányi légkörteremtő erejét már az első realista regényekben megismerhettük, de a történeti regény keretei közt új képességeiről tesz tanúságot az író. A sötét, mesterségesen túlfűtött légkör itt meseszerű, friss színekben tündöklő tájnak adja át helyét — mindaz a költészet, mely eddig elnyomva, semlegesen rejtett Kodolányi stílusa mélyén, a Vas fiaiban tör fel először. Nem első eset, hogy szavukat, hangsúlyukat fékező realisták tomboló színpompában, túlhalmozott jelenetekben állanak bosszút iménti aszkézisükön — elég Flaubert Salammbő-jára gondolnunk! — Kodolányi ugyan messze állt az aszkézis ily módszeres, tudatos vállalásától, mégis a témák, melyekhez csökönnyösen menekült, megtagadták tőle egy erősebb, dúsabb varázslat kibontását. A Vas fiai még nem árulja el, hogy Kodolányinak ismét szüksége lenne a realista iskolára. A regény azokon a pontokon lendül fel újra és újra, ahol mágiát, bővölést űzhet az író — ahol leginkább megtagadja a rokonságot eddigi stílusával. A regény mindama részletei, melyek mégis megkövetelik a realista stílus alkalmazását — így elsősorban a középkori falu, a tatárjárás kori Magyarország népi életének ábrázolása — költészettel, lebegéssel telnek meg. Kodolányinak segítségére szolgál a regény laza szerkezete, az operai pompájú változatosság és színűdőség. Ugyanakkor azonban a realista írók gazdag tapasztalatait és

gyakorlata megóvják attól is, hogy elveszen a történelmi tárgy méretei között, hogy megrekedjen abban a hamis, csalóka világban, mely a történelem feloldhatatlan elvontsága és az élet bonyolult valósága között lebeg. Az a mohóság, mellyel a realista író az élet megragadására tör, az az örökké résen álló készség, mellyel a valóság árnyalatait és részleteit igyekszik tetten érni, képessé teszi őt arra a csaknem lehetetlen feladatra, hogy a történelmi regény túlságosan intellektuális anyagába életet leheljen. Kodolányinak legteljesebb realista műve a „Vas fiai“, ahol pedig szakítani akar a realizmus mód-szerével.

A realista hatás készíti Kodolányit arra, hogy azt nem egyszer nyelvi eszközökkel igyekezzék megvalósítani. Nem kétséges, hogy az ilyen realizmus eredménye valójában irreális lesz, a pontosságra, hűségre törekvő ábrázolás így költőibb, valóságfeletti hangulatot teremt. Sokan döbbennek meg, sokan fogadják bizalmatlanul ezt a koholt kódex-nyelvet, mely éppannyira elvont és kétes, mint a nyelvészek hírhedt „csillagos“ szavai. Csodálatos módon Kodolányi, kinek stílusa magában alig bír mágikus erővel, e kiagyalt kódex-nyelvet annyi hajlékonysággal, annyi meggyőző valósággal használja, hogy a legraffináltabb „stíl-utánzókat“ is felülmúlja. A félig táj-, félig kódex-nyelv, melyet nagy vigyázattal csak párbeszédekben használ, ugyanakkor az elbeszélő részeket is igyekezvén hozzáhangolni, egy-egy középnyelvi alakjával, jelentésárnyalatával néha váratlan pontossággal varázsolja elő a történelmi levegőt.

Míg a Vas fiai-ban a realista stílus aprólékossága, mérséklete segítik az írók célja elérésében, addig későbbi regényeiben ugyanez válik nehézségére, kárára. A Boldog Margit már feladja a Vas fiai úttörő eredményeit, fáradtabb; mintha az író lemondana nagy szándékairól. Kodolányi, ki első történelmi regényével egy kényszerhelyzet szorításából tör ki győztesen, itt láthatóan új zsákutcába jut. A Boldog Margit-ban ismét fölénybe kerül a realista módszer, mely itt egyetlen alak köré fonódik, s így az író visszatér oda, honnét kiindult, elvetve magától az újítást, a forradalmat. A regény tovább hordozza magában a nagy történelmi készültséget, tovább aknázza a kincset — a magyar középkor kincsét, — melyet inkább a történész, mint az író szemével fedez fel. És így középkor-rajza, melynek tökéletessége és jólétesültsége a céhbéli történész becsülését és irigylését is kihívhatná, némi csalódással tölti el azt, aki a Vas fiai után egy új műfaj születését, egy új hang indulását várta. Kodolányi hibátlan, gáncstalan történelmi regényt írt — művet, mely mint regény és mint történelem is ritka, figyelemre méltó —, de mindezzel nem kárpótol színei bágyadásáért s a Vas fiai-ban tobzódó költészet elhalásáért. A realista író ez egyszer hálátlan témához nyúlt, a misztika mindvégig idegen marad számára, sohasem olvad fel anyagában, feladatot, erőpróbát lát benne mindvégig.

A Boldog Margit azonban inkább csak határait mutatta meg az új stílusnak — s az író képességeinek, — de minden ütődés, mely az elébe meredő falnál éri a művészt, becsvágyát növelhetné s készítené, hogy új utakat keressen.

A Boldog Margit után azt vártuk, hogy Kodolányi új lendületet vesz s megtagadja az elsajátított anyag, az egyszer már megoldott feladat könnyűségét, tovább keresi azt, amit az első két történelmi regényben nem sikerült egészen megtalálnia. Annál meglepőbb, hogy a Juliánus barát nem épít tovább az induló művön: ez a nagyméretű írás epikus nyugalmában, terjengős szerkezetében inkább szelíd lejtést, pihenést ígér, mint erőfeszítést. Nem tudjuk, fáradtságszülte pihenő ez, vagy jelentős, ígéret-terhes nekikészülődés. Kodolányi nem toldja meg sok ujjal azt, amit előző regényeiben nyújtott. Talán rabul ejtette az anyag, melyet páratlan történelmi érzékkel tett magáévá. Talán nehezen válik meg attól a légkörtől — a magyar középkor légkörétől, — melynek tanulságait frissen akarja megőrizni a jelen számára. A Juliánus magában épp oly gáncstalan mű, mint a Boldog Margit, sőt jelentőségében, nemes szándékaiban talán felül is múlja elődjét: mégsem érezzük mögötte azt a lobogást, azt a hevet, mely a Vas fiait átfütötte. Az író túlságosan ura anyagának, nincs semmi nehézsége, mely többre ösztökélné, keze alá simul történet és korrajz — a mese lassú, kényelmes sodra viszi s ő viteti magát. A kereső, nyugtalan Kodolányit nehéz fellelnünk ebben az írásában.

Igaz ugyan, hogy a regénynek van egyéb jelentősége, mely felett nem szabad szemet húnynunk. Juliánus sorsát jelképnek mutatni be, mely foglalata a dacos magyarság-eszmének, már magában is elég erkölcsi alapot, hitelességet kölcsönöz a műnek. De Kodolányit mindig csak ilyen eszmei kapcsok fűzik anyagához, alakjaihoz — ami nem lenne baj, ha a célzatosság alatta maradna az elhitető erőnek. Juliánus alakja több alkalmat nyújt a megfogódzásra, mint Margité, — az ember, a lélek mégis kisiklik Kodolányi kezei közül. A regény fárasztó és indokolatlan kanyarai, melyek nagyrészt az előző regényekből már jólismert vidékeken sétáltatnak bennünket végig, nem vezetnek közelébb a lényegeshez — e széles vargabetűk csak jobban kiélezzik a kérdést: miért nem tör az író egyenesen célja felé?

Mind e kifogások nem jelentik azt, hogy Kodolányi műve ne bővelkednék valóban csillogó részletekben, finom és művészi megoldásokban. De ezek az erények előző művei után nem lepnek meg többé s nem is elégedhetünk meg velük. A realista író szándékai győznek akkor, midőn a középkori környezet nem alakul át operai díszletté — mint szükségszerűen a legtöbb történelmi regényben — hanem szikár marad, régiségstani sallangok sohasem tarkázzák. De zavar az író már-már ismeretterjesztő szándéka, jólkészültsége.

Csüggeszthetne mindez, ha Kodolányi pályája nem szolgált volna már fordulókkal és meglepetésekkel. A kereső és önmagát könyörtelenül bíráló, ha kell, megtagadó művészt tévedései juttatják legközelebb céljához. A Juliánus pedig legfeljebb csak intő jel, figyelmeztetés a további kísérlet meddőségére. Am az út, mely Kodolányi első regényeitől idáig vezet, kerülőivel és változatosságával, tartományainak bőségével: új célok, új vidékek záloga.¹

SÓTÉR ISTVAN

¹A drámaíró Kodolányiról I. Bisztray Gyula: Színházi kistükör (Magyar Szemle, 1939. április).